

ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅՈՒՆ

ՀԱՅՈՑ ԱՌԱՔԵԼՈՒԹՅԱՆ ԱՌԵՂԾՎԱԾԸ

ՄԵՅՐԱՆ ՁԱՔԱՐՅԱՆ

*«Հայ լինելը հեշտ չէ: Ո՛վ է իմանում,
նախախնամութեան ձեռքի մէջ ինչպիսի գաղտնի
զէնք ենք եւ մոլորակի վրայ ինչպիսի
սուերներ ենք կոչուած լուսաւորելու»:
Կոստան Ջարյան*

Պատմական, կրոնական, քաղաքական, սոցիալական, մշակութային բնույթի առասպելներն (միֆեր) ու դիցույթները ազգային ինքնության կառուցվածքում այնպիսի տեղ են գրավում, որ որոշ իմաստով կարող ենք պնդել, որ առանց այդ մտահորինվածքների անհնար է պատկերացնել ազգային ինքնությունների կառուցարկումը: Դրանցից հատկապես առանձնանում են ազգի պատմական առաքելության մասին առասպելներն ու դիցույթները, որոնք իրազեկում են ինչպես տվյալ ազգի կրոնական, քաղաքական, մշակութային ու քաղաքակրթական նկրտումների ու իդեալների, այնպես էլ հոգեկերտվածքի ու վարքագծի յուրահատկությունների մասին: Պատմության հոլովությունում տարբեր քաղաքակրթություններում ձևավորվել են մարդկության փրկության վերաբերյալ ազգերի առաքելության մասին տարբեր տեսություն-առասպելներ, որոնցից շատերն այսօր էլ պահպանում են իրենց կենսունակությունը¹: Դրանք կոչված են պարզելու տվյալ ազգի տեղն ու դերը մարդկության կյանքում, նրա ներդրումը քաղաքակրթության ու մշակութային զարգացման գործում: Առաքելության խնդիրը հատկապես օրակարգային է դառնում համաշխարհայնացման գործընթացների, աշխարհամիավորիչ մեծ արշավանքների, կրոնների ու մշակույթների տարածման,

¹ Առաքելության գաղափարը բնորոշ է գրեթե բոլոր այն հին ու նոր քաղաքակիրթ ազգերին (հրեաներ, հույներ, ռուսներ, բրիտանացիներ, գերմանացիներ, ամերիկացիներ և այլն), որոնք իրենց ինքնության կառուցարկման գործընթացում գործածում են էթնոպատմական, քաղաքական ու մշակութային միֆեր աստվածընտրյալության, մարդկության Փրկչի, ազգի բնիկության ու արիական ծագման, փառահեղ անցյալի, ամենահին մշակույթի, լեզվի, գրի, պետականության, քաղաքակրթության օրրանի և այլնի մասին: Օրինակ, վրացիները սկսած XII դարից գրում էին վրաց ազգի առաքելության մասին, իսկ XX դարավերջին ազգայնական Չ. Գամսախուրդիան առաջադրում էր վրացիների «**համաշխարհային հոգևոր առաքելության մասին**» տեսությունը (տե՛ս Գամսախուրդիա Չ. Лекция «Духовная миссия Грузин», прочитанная на фестивале «Идриарт» в Тбилиси 2 мая 1990 года. http://www.amsi.ge/istoria/zg/missia_rus.html)

կայսրությունների փլուզման, տարատեսակ ճգնաժամերի ժամանակ, երբ «առաքելական» ազգը հիմնավորում է իր բացառիկությունն ու գերազանցությունը մյուս ազգերի նկատմամբ և արդարացում նրանց նկատմամբ իր վարած նվաճողական քաղաքականությունը կամ պարզապես ուզում է կարևորել իր վճռական դերը աշխարհաքաղաքական գործընթացներում: Անշուշտ, այդ առասպելներն ու դիցույթները ունեն որոշակի իրական հիմքեր, արտացոլում են տվյալ «առաքելական» ազգի կամ պետության իրական հավակնությունները, բայց քանի որ կոչված են իրագործելու ազգային-պետական նպատակներ (որոնք հիմնականում ունեն նվաճողական ու ծավալապաշտական ուղղվածություն), ուստի ուռճացվելով, գունազարդվելով վերածվում են տեսական հիմնավորումներով ու միստիկական երանգներով պարուրված գաղափարական խուճուճ մտակառույցների: Դրանց բնորոշ է «մոռացկոտությունը» (առասպելին հակասող փաստերի անտեսումը), անցյալի ու ներկայի գունազարդված, միակողմանի մեկնությունը և «Մենք»-«Նրանք» հակադրության («Մենք»-ին վերագրվում են միայն դրական, իսկ «Նրանք»-ին միայն բացասական հատկություններ) ձևաչափով ինքնության հարացույցի կառուցարկումը:

Ժամանակի ընթացքում մեզանում նույնպես ձևավորվել են հայոց ազգի առաքելության կրոնական, գիտական, մերձգիտական, գեղարվեստական, հրապարակախոսական, առօրյա-կենցաղային բնույթի գաղափարներ ու առասպելներ², ավելի ստույգ դիցույթներ, որոնք, սակայն, ի տարբերություն որոշ ազգերի բացառիկության և աստվածընտրյալության ռասիստական, ազգայնամոլական և համամարդկային ու համաշխարհային մասշտաբի առաքելության մասին առասպելների, ունեն առավելապես քաղաքակրթական, կրոնական ու մշակութային, իսկ ընդգրկմամբ՝ հիմնականում տարածաշրջանային բնույթ: Առհասարակ, փոքրաթիվ ազգերը ստեղծում են իրենց առաքելական առասպելներն ու դիցույթները կամ ճգնաժամային իրավիճակներից դուրս գալու, իրենց իրավունքները վերականգնելու ու պաշտպանելու, կամ քաղաքական ու մշակութային զարթոնքի պայմաններում՝ ազգային հավակնությունները ու նպատակները բանաձևելու համար: Ստորև կդիտարկենք հայոց առաքելությանը վերաբերող մի գաղափար կամ դիցույթ, որը հայությանը վերագրում է արևմտյան արժեքներով «խավար Ասիան» լուսավորելու ու քաղաքակրթելու առաքելությունը:

Հարկ է նշել, որ թեև Ասիայի համար «լուսատու ճրագ» լինելու հայոց առաքելության դիցույթը ի հայտ է գալիս հիմնականում սկսած Լուսավորականության դարաշրջանից, երբ կրոնական բնույթի առաքելական առասպելների փոխարեն ասպարեզում հայտնվում են աշխար-

² Տե՛ս, օրինակ, **Ա. Մարգարյան**, Հայության կոչումը. բնագանգական տրվածությունն, թե՛ գաղափարական նախագիծ, «Հայոց ինքնության հարցեր», պրակ 4, Եր., 2018, էջ 130-158:

հիկ՝ ազգային-պետական ու վերազգային բնույթի նպատակներ, այնուհանդերձ դրա որոշ նախնական տարրեր կարելի է տեսնել միջնադարում: Այսպես, վաղ միջնադարում, երբ քրիստոնեական աշխարհում սկսեցին դավանաբանական դրույթների քողի տակ պաշտպանել ազգային շահերը, և դրանով իսկ դրսևորվեցին որոշ ազգերի նվաճողական նկրտումները, երբ ըստ այդմ անհրաժեշտություն առաջացավ կազմելու հայոց ազգի ինքնության «անձնագիրը»՝ իր ծննդաբանությամբ, պատմական անցյալով, քաղաքական ու մշակութային ձեռքբերումներով, աշխարհագրական քարտեզով և այլն, Քերթողահայր Մովսես Խորենացին ձևակերպեց ազգերի պատմության մեջ հայոց հավանության (տեղի ու դերի) համեստ բանաձևը. «Ձի թէպէտ և եմք ածու փոքր, և թուով յոյժ ընդ փոքու սահմանեալ, և զօրութեամբ տկար, և ընդ այլով յոլով անգամ նուաճեալ թագաւորութեամբ՝ սակայն բազում գործք արութեան գտանին գործեալ և ի մերում աշխարհիս, և արժանի գրոյ յիշատակի...»³: Հետագա դարերում մարդկության ընտանիքում հայոց կարգավիճակի հարցը արծարծվել է հիմնականում կրոնական ինքնության շրջանակներում և հատկապէս բուռն քննարկվել է միջեկեղեցական ու դավանաբանական պայքարի ժամանակներում, երբ անհրաժեշտ էր ի ցույց հանել քրիստոնեական աշխարհում հայոց եկեղեցու ինքնաբավության օրինական հիմքերը: Ընդամին, այդ բանավեճերի ընթացքում հայ մտածողների արտահայտած մտքերը վերաբերում են ոչ այնքան հայոց առաքելությանը՝ բացառիկությանն ու աստվածընտրյալությանը, որքան ազգային դավանանքի իսկությանը և ազգի նկատմամբ Աստծո ուշադրությանն ու հոգատարությանը:

Լուսավորականության դարաշրջանում՝ հատկապէս XIX դարի երկրորդ կեսում, հայությունը ապրում է թե՛ մշակութային և թե՛ քաղաքական գարթոնք, և այդ իրավիճակում հայ մտածողները՝ հրապարակախոսները, գրողները, փիլիսոփաները և քաղաքական գործիչները, սկսում են քննարկել հայ ազգի կեցությանն ու ճակատագրին առնչվող հարցեր: Քաղաքական ու մշակութային վերածնության պայմաններում ձևավորվում է նոր Հայաստանի տեսլականը՝ «գաղափարական վսեմ թռիչքների, ազատ մտքի և ասպետական զգացմունքի Հայաստանը»⁴: Դրան զուգահեռ՝ եվրոպացի գիտնականները՝ պատմաբաններ, բանասեր-լեզվաբաններ, փիլիսոփաներ, ճանապարհորդներ, քաղաքական գործիչներ և այլք հետաքրքրություն են ցուցաբերում հայոց ազգի և մշակութային նկատմամբ, շեշտում հայ ազգի մշակութային յուրահատկությունները, իմացականության ու գործնականության ունակություններն ու կարողականությունները, նրա խաղացած կարևոր դերը տարածաշրջանի ժողովուրդների կյանքում: Ինքնաճանաչողության ու այ-

³ Մովսես Խորենացի, Հայոց պատմություն, քննական բնագիրը Մ. Աբեղյանի և Ս. Հարությունյանի: Աշխարհաբար թարգմ. և մեկնաբան. Ստ. Մալխասյանի, Եր., 1981, էջ 42:

⁴ Մ. Վարանդեան, Հայրենիքի գաղափարը, Ժընև, 1904, էջ 82:

լաճանաչողության արդյունքների հիման վրա «վաճառական ազգի» համբավ ունեցողի փոխարեն մեզանում ձևավորվում է մի ընդհանուր տեսակետ, ըստ որի՝ հայությունը՝ որպես եվրոպական արժեքներ յուրացնող ու կրող ազգ, ժամանակին քրիստոնյա այլ ազգերի հետ «Կովկասն ու Փոքր Ասիան քաղաքակրթության համար փրկած ազգ», կոչված է «խավարի մեջ թաղված» Ասիայի համար լինելու «լուսատու ճրագ», «քաղաքակրթության շինարար», «արևմտականության ջահակիր»։ 1859 թ. Ստեփանոս Նազարյանցը «Հյուսիսասիայ»-ում տպագրում է «**Հայերի կոչումը մարդկութեան մեջ**» վերտառությամբ հոդվածը, որում հիմնավորում է հայոց առաքելության այդ գաղափարը. «Հայերի կոչումը տիեզերական մարդկութեան մեջ, որ է, սեփականել իւրեան երոպական կրթութիւնը և լուսաւորութիւնը, և տանել ու տարածել նորան ասիական մարդկութեան մեջ, ամենայն կարելի ջանք կը կամենար գործ դնել յառաջադէմ կացուցանելու իւր ազգի օգուտը և պարծանքը»⁵: Նա հիացմունքով ու հպարտությամբ է արտահայտվում հայոց պատմական առաքելության մասին. «Հայ ազգը, վերաբերութեամբ դէպ ի Ասիա, ունի մի մեծ ու հոյակապ կոչումն. նորան կարելի է համարել այն խմորը, որ դրած է Ասիայի եռացող նիւթերի մեջ, որ հոգեղէն կեանքի համարեա թէ մեռած ծիւերը միւս անգամ զարթեցնէ և կենսագործէ...»⁶: Մի քանի տարի անց, դարձյալ անդրադառնալով հայոց առաքելության հարցին, նա հստակ բանաձևում է իր տեսակետը. «Մեր սիրելի ազգը, լինելով գլխաւոր քրիստոնէա ժողովուրդը ասիական հողի վերայ, ունի առաւելապէս այն գեղեցիկ կոչումը, որ է պատրաստակամ և ժրագլուխ կերպով ընդունել իւր մէջ Եւրոպական ազգերի լուսաւորութեան արգասիքը (պտուղները), գործել և պատրաստել դորանց և տարածել ասիական մարդկութեան մեջ, և այդպէս լինել Ասիայի համար մի լուսատու ճրագ. մի փարոսեան աշտարակ ասիական թանձր խաւարի մէջ»⁷: Այս գաղափարը (դիցույթը) տարբեր ձևակերպումներով պաշտպանում են XIX դարի երկրորդ կեսի տարբեր ուղղությունների պատկանող հայ մտածողներ ու գործիչներ (Մտ. Պալասանյան, Մ. Մամուրյան, Գր. Արծրունի⁸ և ուրիշներ), իսկ XX դարակազմի որոշ մտածողներ (Մ. Ս. Գաբրիելյան, Մ. Վարանդյան, Գ. Օգանյան) փորձում են այն հիմնավորել նաև տեսականորեն: Այսպէս,

⁵ Մտ. Նազարեանց, Հայերի կոչումը մարդկութեան մեջ, «Հիւսիսասիայ», 1859, թիվ 1, էջ 10:

⁶ Նույն տեղում, էջ 9:

⁷ Մտ. Նազարեանց, Մտածող հայերի յոյսերը ներկայումս, «Հիւսիսասիայ», 1862, թիվ 1, էջ 567:

⁸ Օրինակ, Գրիգոր Արծրունու կարծիքով՝ «հայ ազգը կարծես ճշմարիտ, իր բոլոր յատկութիւններով, իր բոլոր քաղաքակրթական հակումներով, ստեղծված է խաղաղ կուլտուրական մաքառման համար, ստեղծված է նրա համար որ լինի եւրոպական լուսաւորականութեան և քաղաքակրթութեան միջնորդ Եւրոպայի և Ասիայի մէջ, ստեղծված է նրա համար, որ եւրոպական լուսաւորութեան ներկայացուցիչ լինի արևելքում» (Գր. Արծրունի, Խաղաղ պատերազմ, «Մշակ», 1879, թիվ 35):

հասարակական-քաղաքական գործիչ, բանասեր-հայագետ **Մ. Գաբրիելյանը** (1856-1919) նշում է, որ ճգնաժամը (XIX դարի 80-90-ական թվականների դեպքերը) ցնցեց մեր ազգը, ակնհայտ դարձրեց մի քանի կենսական ճշմարտություններ, այդ թվում՝ հետևյալը. «Աղէտի դրդեցուցիչ մրրիկներուն մեջէն ձայն մը կգոռայ մեր Ազգին – Դո՛ւ ես Արևելքի ժողովուրդներն դէպ լոյս առաջնորդելու պաշտօնին կոչուած Ազգը. դո՛ւ պիտի մղես զանոնք յառա՛ջ, ո՛չ զնդակի ու սուինի հարվածներով, այլ քու վերկենցաղմանդ հրապուրիչ օրինակն ու աշխարհաշէն արդիւնքներն անոր ընծայելով: Ու այս է պատգամն Յալիտենականին որ ազգերի ճակատագրին կը նախագահէ»⁹: Այն ազգերը, գրում է Մ. Գաբրիելյանը, որոնք տիրում են ուրիշներին, կոչվում են մեծ, սակայն մեծագույն են այն ազգերը, որոնք սատարում են ուրիշ ազգերի զարգացումը: Նախախնամությամբ հայությանը վիճակված է «լուսավորելու» իր շրջապատում գտնվող հետամնաց ազգերին, և այդ հոգևոր առաքելությամբ նա պետք է դառնա «աշխարհակալ» ժողովուրդ:

Անդրադառնալով հայոց առաքելության խնդրին՝ պատմաբան ու բանասեր **Գ. Օզանյանը** (1882-1915) նախ ենթադրում է, որ հայ ազգը իր ծագումով պատկանում է արևմտյան քաղաքակրթությանը, այնուհետև հայոց պատմության ուսումնասիրության հիման վրա հանգում է այն եզրակացության, որ թեև նա դարերով գտնվել է արևելյան օտար միջավայրում, այնուհանդերձ միշտ եղել է արևմտյան արժեքների պահպան ու տարածող. «Հայ ցեղը, իր ծագումով արեւմտեան, խառնուածքով ու նկարագրով արեւմտեան, երկար դարերով ապրելով Ասիոյ խորը, պահպանած է միշտ իր ձգտումները և ապրած է արեւելեան այդ միջավայրին մէջ՝ մի շտ առաջդիմական ոգիով դրօշակակիրն հանդիսացած այն քաղաքակրթութեան, որ ի՛րն էր»¹⁰: Գտնվելով արևմտյան և արևելյան քաղաքակրթությունների բախման կիզակետում՝ հայ ազգը, լինելով արևմտյան ազգ, կոչված էր պաշտպանելու իր բնիկ, այսինքն՝ արևմտյան քաղաքակրթության արժեքները: «Այդ դե՛րն է որ մեր պարծանքը պետք է կազմէ...»¹¹, և ոչ թե մեր հպարտությունը շոյող պատմական գործերը: Հայ ազգը, ունենալով արևմտյան ժողովուրդներին բնորոշ ուշիմությունն ու աշխուժությունը, ճակատագրի բերումով շրջապատվել է այնպիսի ցեղերով, որոնք «համեմատաբար ստոր ու բարբարոս ձգտումներով տոգորուած՝ կը ճգնէին սպաննել միշտ իր բոլոր զարգացական ճիգերը և մէկիկ մէկիկ ու բրտօրէն կը փետրատէին անոր բոլոր բարձրագոյն իղձերն ու կամեցողութիւնները»¹²: Ի տարբերություն իր նախորդների Գ. Օզանյանը կարծում է, որ հայ ազգը հնուց ի վեր կատարել և պիտի շարունակի կատարել այդ քաղաքակրթիչ ա-

⁹ Մ. Մ. Գաբրիելեան, Հայկական ճգնաժամն եւ վերածնություն, Պոսթոն, 1905, էջ 223:

¹⁰ Գ. Օզանեան, Հայապատում: Հայուն պատմական դերը, Մարզուան (Մրագուան), 1912, էջ 293-294:

¹¹ Նույն տեղում, էջ 6:

¹² Նույն տեղում, էջ 295:

ռաքելությունը: Ժամանակի ընթացքում, նույնիսկ պատմական ծանրագույն իրավիճակներում ստանալով հուժկու հարվածներ, հայ ազգը հերոսական զոհաբերությունների գնով կատարել է իր առաջադիմական դերը. «Պատմական յանձնառության մը առաքելը եւ արեւմտականութեան ջահակիրը՝ Հայ ժողովուրդը կը մարտնչի շարունակ բարձր բռնելով ա՛յն դրոշը՝ որ կը պատկանի արեւմտեան քաղաքակրթութեան: Ահա՛ այն պատմական դերը, զոր կատարեց Հայ ազգը, ահա՛ այն պատմական ուղին, որուն մէջէն քալեց այս ցեղը անօրինակ և ապշեցուցիչ արիութեամբ մը»¹³: Այդ դերը նրան վերապահված է իրեն բնորոշ իմացականության ու ընդունակությունների, իր տեսական ու գործնական ունակությունների շնորհիվ: Պարսկական, արաբական, թաթարական արշավանքների ընթացքում հայ ազգը պատվով կատարեց իրեն հանձնված «քաղաքակրթական շինարարի» դերը: «Առաջդիմական տա՛րրն էր Հայը. Ասիոյ մէջ քաղաքակրթութեան ջահակիրը, որ ամե՛ն տեղ, ամե՛ն երկրի, ամե՛ն շրջանի ու ժամանակի մէջ՝ երբէք չդավաճանեց իր կոչումին, իր դերին: ... Ասիոյ մէջ Հա՛յն էր որ պահեց Արեւմտեան քաղաքակրթութիւնն ու քրիստոնէական կրօնը»¹⁴: Հիմա էլ, գտնվելով երեք տերությունների կազմում, գրում է Գ. Օգանյանը, հայը առաջադիմական դիրքեր է գրավում թուրքական, պարսկական ու ռուսական հասարակությունների մեջ: Նա վստահ է հայոց մտավոր ու քաղաքակրթող ներուժի նկատմամբ, ուստի լավատեսորեն է նայում ապագային, կարծելով, որ հայ ժողովուրդը «իր մաքուր իտելով, իր բարձրագույն ձգտումներով և իր գնահատելի ընդունակություններով մեծ ազգ մը է ապաքէն, մեծ՝ իր մաքառումներուն մէջ, ու մեծ՝ իր զոհաբերութիւններով: Ծառայութիւնը, զոր Հայ ցեղը մատուցած է Արեւմտեան Քաղաքակրթութեանը, իրաւունք կուտայ իրեն ըսելու թէ՛ **«Հայուն ծառայելը՝ քաղաքակրթութեան ծառայել է»**¹⁵ (սա բրիտանացի նշանավոր պետական գործիչ, վարչապետ Ու. Գլադսթոնի խոսքն է՝ “To serve Armenia is to serve civilization” – Ս. Ջ.):

Հայ ազգի՝ Ասիայի համար «լուսատու ճրագ» լինելու առաքելության գաղափարը պաշտպանողները հենվում էին աներկբա այն իրողության վրա, որ հայերը պատմական դարաշրջանների, մշակույթի ու քաղաքակրթության զարգացման բոլոր փուլերում դրսևորել են իրենց մտավոր ու գործնական կարողականությունները և նշանակալից (առաջադիմական) դեր են խաղացել այն երկրներում, որտեղ բնակվել են և իրենց ավանդն են թողել այդ երկրների ռազմական, պետական, քաղաքական, մշակութային կյանքի զարգացման գործում¹⁶: Օրինակ՝ բրիտանացի նշանավոր մշակութաբան ու պատմաբան Ա. Թոյնբին, անդ-

¹³ Նույն տեղում, էջ 295-296:

¹⁴ Նույն տեղում, էջ 297:

¹⁵ Նույն տեղում, էջ 299:

¹⁶ Տե՛ս, օրինակ, **Շ. Դիլ**, Բյուզանդիայի պատմության հիմնախնդիրները, Եր., 2005, **Զ. Ստեփանյան**, Հայերի ներդրումն օսմանյան կայսրությունում, Եր., 2011:

բաղաձայնալով Թուրքիայում հայերի դերին, գրում է. «Իրենց տաղանդի և խառնվածքի շնորհիվ հայերն իրենց ձեռքն էին վերցրել Թուրքիայի արդյունաբերության, առևտրի, ֆինանսների և մտավոր կարողություններ պահանջող աշխատանքների մեծ մասը...», «և եթե կայսրությունը պահպանվեր ժամանակին կատարվող ներքին բարեփոխումների միջոցով, ապա հայերի դիրքերը էլ ավելի նպաստավոր կլինեին, որովհետև նրանք միակ բնիկ ժողովուրդն էին, որոնք կարողություն ունեին կայսրությունը տնտեսական, մտավոր ու բարոյական առումներով բարձրացնելու եվրոպական չափանիշների մակարդակին, որով միայն վերջնականապես կապահովվեր նրա գոյությունը»¹⁷:

Առհասարակ առասպելները, ինչպես վերը ակնարկվեց, ի մասնավորի՝ ազգի առաքելության առասպելներն ստեղծվում են տարբեր նպատակներով և կատարում են որոշակի գործառույթներ: Առաքելության դիցույթներն ու նպատակաբանական գաղափարները առաջացնում են դրական զգացմունքներ, ժողովրդի մեջ ներարկում ինքնավստահության ու արժանապատվության լիցքեր, որը վկայում է այն մասին, որ ոչ միայն տվյալ ազգը, այլև ուրիշները նույնպես ճանաչում ու գնահատում, կարևորում են այդ ազգի տեղն ու դերը մարդկության կյանքում և այլն: Անշուշտ, առաքելական ազգի գաղափարը հատկապես զարթոնք ու վերածնունդ ապրող և դաժան փորձությունների մեջ գտնվող ազգի համար պետք է որ լինեք գրավիչ ու ոգևորիչ, որովհետև դա առաջին հերթին կատարում է ազգը համախմբող ու միավորող գործառույթ: Իսկ ամենակարևորը՝ մատնանշում է զարգացման հեռանկար, առաջադրում որոշակի նպատակ, որին հասնելու համար ազգը պետք է համախմբի իր նյութական ու հոգևոր ջանքերը: Օրինակ՝ Մ. Գաբրիելյանը XIX դարավերջի հայկական կոտորածներից հետո գրում էր հայոց քաղաքակրթական առաքելության՝ «աշխարհակալ ազգ» լինելու մասին գրելիս ապա ըստ էության փորձում էր հուսադրել արնաշաղախ ու վհատված ժողովրդին: Նա ելնում էր այն մտքից, որ տվյալ պայմաններում հայությունը պետք է անի այն, ինչ կարող է և ինչ բնորոշ է իրեն, և ոչ թե այն, ինչ ի գորու չէ անելու (զենքի միջոցով ազատագրելու Հայաստանը): Հայությունը պետք է ընտրի իր կարողականություններին ու հոգեկերտվածքին համապատասխանող գործունեության եղանակ. «Հայ ցեղը, բարոյական աշխարհակալութեան մեծ ասպարեզ մը ունի առջեւը, իր փորձառութիւնը, ճկուն ու սուր միտքը, ճաշակը, սքանչելի լեզուն, ձեռաց ճարտարութիւնը, կարող կ'ընեն զինքն մրցումի համաշխարհային ասպարեզն համարձակ իջնել: Իր նպատակը պիտի ըլլա իրեն դրացի Թուրք, Քուրդ, Թաթար, Պարսիկ ժողովուրդներուն մէջ ինքնզինքն քաղաքակրթութեան խմորն ընել: Ճշմարիտ գաղափարներու, բարձր իտեալներու, լեզուի ու գրականու-

¹⁷ Մեջք. ըստ՝ **Հ. Ա. Գևորգյան**, Փիլիսոփայություն. Պատմություն. Մշակույթ, Եր., 2005, էջ 371:

թեան ամենագեղեցիկ արտադրոյթներու աշխարհակալութիւնն է որ հետզհետէ աւելի խանդավառելու է զմեզ: Այս աշխարհակալութիւնը Արևելքէն դէպ Արևմուտք ալ պիտի կըրնայ յետոյ ծաւալիլ: Ուրեմն ԱՄԷՆ ՀԱՅ ԱՆՀԱՏ ՊԷՏՔ Է ԱՐԱԳՕՐԵՆ ԶԻՆՈՒԻ ԱՅՍ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ՀԱՄԱՐ»¹⁸: Եթէ հայոց առաքելութեան այդ գաղափարը կոչված էր հուսադրելու ու ոգևորելու ազգին, ապա կարող ենք ասել, որ դա միաժամանակ ուղղված էր նաև հայոց ներուժի մասին վատատեսական կարծիք ունեցող այն մտածողներին, որոնք կարծում էին, թէ «հայը չէ կարող ոչինչ յառաջադիմութիւն անել, ոչինչ օգուտ բերել իրան և ուրիշներին», իսկ ոմանք էլ «ստոր զգացմունքներից ոգևորուած, մութ անկիւններում համարձակուում են հեզնօրէն խօսել հայութեան վերածնութեան վրայ, կամենալով հաւատացնել թէ հայկական կեանքը քաղաքակրթութեան տարրեր չէ բովանդակում իւր մէջ»¹⁹: Նման հոռետեսները նույնիսկ «հայութեան հոգիին վրայ տխուր տապանագիր մըն ալ կը դնեն. – Ա՛յ այս ազգէն յոյս չկայ»²⁰:

Հայ ազգի՝ Ասիայի համար «լուսատու ճրագ» լինելու առաքելական գաղափարի առաջնային նպատակներից մեկն էլ այն էր, որ եվրոպական տերութիւնները ուշադրութիւն դարձնեն հայերի կացութեան վրա, ճանաչեն, որ հայ ազգը հնագույն քաղաքակրթութիւնն է քրիստոնէական արժեհամակարգ ունեցող ազգերից է, որը հայտնվել է ծանրագույն վիճակում և ունի օգնութեան կարիք: Ժամանակաշրջանի մտածողները կարծում էին, թէ Արևմուտքի քրիստոնյա տերութիւնները, նկատի ունենալով հայերի պատմական անցյալն ու մշակութային ժառանգութիւնը, օգնութեան ձեռք կ'մեկնեն հայ ազգին. «Հայաստան աշխարհը արժանի է արդէօք արեւմտեան ազգերի համակրութեանը, և նորա որդիքը մի բարոյական իրաւունք ունին մտածելու իրանց ապագա բարօրութեան վրայ...: Ոչ ոք կարող չէ գոյութեան իրաւունքից զրկել այն ազգին որի ուսերի վրայ բարձաձ էր անցեալում քրիստոնէական գաղափարի համար տուած պատերազմի ծանրութիւնը, և որին, նոյն իսկ արեւմտեան ազգերի կարծիքով, վիճակուած է ապագայում նոր քաղաքակրթութեան միջնորդ հանդիսանալ եւրոպական և ասիական ազգերի միջև»²¹: Գրիգոր Արծրունին նույնպէս կարծում էր, որ «հայերն էլ իրաւունք ունեն լուսաւորված աշխարհի ուշադրութիւնը իրանց ողորմելի դրութեան վրա դարձնելու, ոչ թէ միայն որպէս քրիս-

¹⁸ Մ. Ս. Գաբրիէլեան, նշվ. աշխ., էջ 213: Ավելորդ չէ նշել, որ հայ մտածողները, կողմնակից չլինելով հայերի լիակատար զինաթափմանը, կարծում էին, որ զենքը պետք է անմիջապէս ուղղվի կեղեքիչների ու թալանչիների դէմ:

¹⁹ Ստ. Պալասանեան, Տասնեւիններորդ դարու նշանաբանը, «Փորձ», 1877/78, թիվ 1, էջ 130:

²⁰ Մ. Օրմանյան, Հայութեան հոգին: Բանախօսութիւն արտասանեալ ի լսարանի կրթասիրաց ընկերութեան Յիսկիտար ի 26 մայիսի 1879, Բ տպագրութիւն, Անթիլիաս, 1955, էջ 32:

²¹ Ստ. Պալասանեան, նշվ. աշխ., էջ 173:

տոնեայ ազգ, բայց և որպէս աշխարհիս առաջին քրիստոնէական ազգ: Յայտնի է, որ Հայաստանը աշխարհիս բոլոր ազգերից ամենից առաջ է ընդունել քրիստոնէութիւնը»²²: Մի թե քաղաքակիրթ, քրիստոնյա, մարդասեր Եվրոպան, հարցնում է նա, կարեկցության և օգնության ձեռք չի կարկառի քրիստոնյա ամենահին ազգերից մեկին՝ նրա վիճակը թեթեւացնելու, նրա դատը արդարությամբ վճռելու համար²³:

Հայ ազգի՝ Ասիայի համար «լուսատու ճրագ» լինելու առաքելության առնչությամբ ծագում են մի շարք հարցեր. ա) այդ ժամանակվա հայությունը առաքելություն կատարելու համար արդո՞ւք ունէ՞ր բավարար միջոցներ, արդո՞ւք չէի՞ն գերազնահատվում հայոց հնարավորությունները, բ) ի՞նչ է նշանակում «լուսավորել» և «քաղաքակրթել» հիմնականում մուսուլմաններով բնակեցված ասիական երկրները և հայերի նկատմամբ թշնամաբար տրամադրված ցեղերը, այդ գործընթացը ինչպէ՞ս և ի՞նչ միջոցներով պիտի կազմակերպվեր, գ) և ամենակարևորը ինչո՞ւ հայերը իրենց խնդիրները թողած պետք է *ծառայէին ուրիշներին*՝ թեկուզն դա լինի ամենաբարի նպատակով:

Հարկ է նշել, որ այդ ժամանակաշրջանի մտածողները, ի մասնավորի՝ Ասիայի համար «լուսատու ճրագ» լինելու հայոց առաքելության տեսակետը պաշտպանողները բնավ այն կարծիքին չէին, թե նախ՝ հայ ազգն արդէն պատրաստ է կատարելու իր մարդասիրական առաքելությունը, երկրորդ՝ նրանց համար առաջնայինը ազգի ֆիզիկական գոյությունը պահպանելու խնդիրն էր և, դրա հետ մեկտեղ, հայության շրջանում լուսավորականության գաղափարների ու արժեքների՝ աշխարհիկ կրթության, սոցիալական համերաշխության, ազատասիրության, հանդուրժողականության, հայրենասիրության և այլնի տարածելը: Մեր «ազգության մեքենան ջարդւած» է, գրում է Մ. Նալբանդյանը, հարկավոր է օր առաջ վերանորոգել ու վերածնել այդ «մեքենան», այսինքն՝ կրթել, լուսավորել հասարակ ժողովրդին: Առաջադրելով հայոց առաքելության մասին իր մտադրույթը՝ Ստ. Նազարյանցը կարևորում է մի նախապայման՝ իր առաքելությունը կատարելու համար նախ և առաջ պետք է «սեփականել իւրեն երոպական կրթութիւնը և լուսաւորութիւնը», իսկ դրա համար հարկ է եապես վերակազմակերպել կրթական կառույցներն ու կրթության բովանդակությունը և գործածել ժամանակների պահանջներին համապատասխանող դաստիարակության մեթոդներ: Լուսավորականության արժեքները յուրացնելու առումով անհամեմատ շահեկան վիճակում գտնվելով հարևան ազգերից, այնուամենայնիվ, հայ մտածողները կարծում էին, որ սխալ կլինէր ասել, թե հայությունը ըստ էության սեփականել է այդ արժեքները: «Մենք ևս վաղուց քաղաքակրթութեան աւազան ենք մտել: Մենք պարծենում ենք մեր «վերածնութեամբ», մեր կուլտուրական ունակութիւններով:

²² **Գրիգոր Արծրունի**, Հայերի դրութիւնը Թիւրքիայում, «Մշակ», 1877, թիվ 49:

²³ Տե՛ս **Գրիգոր Արծրունի**, Մկրտիչ Խրիմյան, «Մշակ», 1892, թիվ 23:

Մենք ճանաչել ենք լուսաւոր աշխարհից, որպէս մի ինքնատիպ ու առաջադէմ ազգ, որ ունի կատարելու մի փայլուն *միասիւս* խաւար Արևելքում: Մենք սիրով ընդունում ենք մեր վրայ այդ միասիւսն: Բայց ահա հակասութիւն. մենք միաժամանակ ցոյց ենք տալիս մի խելագար անհոգութիւն՝ դէպի այն բոլոր գործունէրը. – լեզու, մամուլ, գրականութիւն և այլն – որոնք կոչւած են առաջնորդելու մեզ, իբրև ուրոյն, գիտակից ազգի, դէպի համամարդկային քաղաքակրթութեան իդէալներ»²⁴: Բացի դրանից, եթե հայութիւնը քաղաքակրթական առումով առաջադիմում էր, ապա գերազանցապէս Հայաստանից դուրս գտնվող քաղաքներում, իսկ բուն Հայաստանում անձանոթ էին Լուսավորականութեան «լուսատուններին»:

Այդ խնդիրների լուծման համար ոչ միայն քաղաքական իրավիճակն էր աննպաստ, այլև հայութիւնը, ցրված երեք պետութիւններում, կազմակերպական առումով դեռևս չկայացած հանրութիւն էր: Հայութեան տարբեր հատվածներ ըստ էության անտեղյակ էին իրարից, պատկերացում չունէին մեկմեկու կարիքների ու ձգտումների մասին, երբեմն տարբեր հարթակներում հանդես էին գալիս իրար դէմ և այլն: Որևէ առաքելութիւն կատարելու համար ազգը պետք է ունենա միասնական ազգային քաղաքականութիւն, գործունէության հստակ ծրագիր և դրան հասնելու միջոցներ ու մեթոդներ: Մինչդէռ, ինչպէս փաստում էր Մ. Մամուրյանը, հայութիւնը չունէր ազգային քաղաքականութիւն ոչ միայն ընթացիկ, կրօնական, կրթական, վարչական, այլև «նոյն իսկ ազգային հիմնական մի շատ խնդիրներու մասին դէռ եւս ցաւալի անհամաձայնութիւն մը կ'տիրէ, անհամաձայնութիւն՝ որ մասամբ մեր դարաւոր ստրկութեան և մասամբ մեր թեթևամտութեան արդիւնքն է, և ազգային նպատակի մը հասնելու համար շատ տեղ տարբեր ճամբաներ կ'բռնենք ու այսպէս իրարմէ հեռանալով՝ առիթ կ'տանք մեր թշնամիներուն յաղթութեան»²⁵:

Հայութեան իրավիճակին քաջաձանոթ հետազոտողները փաստում էին, որ XIX դարավերջին հայութեան տարբեր հատվածների, կուսակցությունների ու դավանական ուղղությունների միջև հաստատվել էին օտար ու թշնամական հարաբերություններ, իսկ այդպիսի խորթությունն ու վնասակար բաժանումը բնորոշ են «անկիրթ ժողովուրդներին»: Եթե ազգի կամ հասարակության յուրաքանչյուր հատված մտածում է միայն իր մասին, եթե նա իր ուժն ու բարօրութիւնը ընկերական-ազգային կյանքի մեջ չի պատկերացնում, գրում է պարսկահայերի պատմությունը ուսումնասիրող Հ. Առաքելյանը, կնշանակի, որ այդ ազգը կամ հասարակությունը գտնվում է «լուսաւորութեան ստորին աստիճանի վրայ»: Հայերի մեջ չկան բարոյական միասնութիւն և համերաշ-

²⁴ Մ. Վարանդեան, նշվ. աշխ., էջ 4:

²⁵ Մ. Մամուրեան, Հայոց քաղաքականութիւնը, «Արևելեան մամուլ», 1879, թիվ 2, էջ 383:

խություն, հետևաբար՝ «մի տեղի Հայի ստացած անարգանքն եւ անպատուութիւնը՝ միւս տեղի Հային չէ դիպչում, չէ վշտացնում»: 1871-72 թթ. Պարսկաստանում սարսափելի սով էր. հայերը Պարսկաստանի խորքերից փախչում էին դեպի Ռուսաստան, սակայն մեծ մասը մեռավ ճանապարհին, իսկ փոքր մասը, մի կերպ հասնելով Թավրիզ՝ կմեռներ այդտեղ, եթե չլիներ անգլիական օգնությունը: Պարսկահայերին չօգնեցին ո՛չ ռուսահայերը, ո՛չ թուրքահայերը, որովհետև առհասարակ տեղյակ չէին նրանց վիճակի մասին: Մենք ուզում ենք լուսավորել ժողովրդին, գրում է նա, բայց գիտելիք չունենք նրա մասին. չգիտենք նրա թվաքանակը, դրությունը, գոյության պայմանները, նրա նկարագրի բնորոշ հատկությունները²⁶: Գր. Արծրունին խոսում էր արևմտահայության ազատագրության մասին, սակայն հստակ պատկերացում չուներ նրա իրական վիճակի մասին (ինչը արժանացել է Հակոբ Պարոնյանի քննադատությանը): Հայ հեղափոխականները ուզում էին համաժողովրդական ապստամբության միջոցով ազատվել թուրքական լծից, բայց պատկերացում չունեին ժողովրդի հոգեբանության, պահանջմունքների, սպասումների, ցանկությունների ու մտադրությունների մասին: Բացի դրանից, հայության, ի մասնավորի՝ երիտասարդության շրջանում նկատվում էր եվրոպական արժեքների խեղաթյուրված, մակերեսային յուրացում (որի մասին ժամանակին գրել է Ռ. Պատկանյանը իր Բանաստեղծություններում), որը քննադատում ու մերժում էին ավանդական բարոյականությամբ առաջնորդվող և ազգային ինքնության անադարտությամբ մտահոգվողները: Սովորաբար մշակույթով ցածր ժողովուրդը ձուլվում է բարձր ազգին, մինչդեռ արևմտահայության շրջանում տեղի էր ունենում հակառակ գործընթացը. հայերը ընդօրինակում էին թուրքերին, խոսում թուրքերեն, Պարսկաստանում՝ պարսիկներին, քրդերին ու թուրքերին: Ընդ որում, ոչ միայն արտաքինապես էին նմանվում թուրքերին, այլև ներքինապես, այսինքն՝ ձեռք էին բերում արևելցուն, հատկապես թուրքի նկարագրին բնորոշ գծեր: Իսկ երբ խնդրում էին եկեղեցու, դպրոցի համար մի փոքրիկ գործ կատարել, ապա բողոքում ու սպառնում էին, թե հավատափոխ կլինեն²⁷: Իսկ արևելահայությունը այնպիսի արագությամբ էր կամավոր ռուսանում, որ ժամանակի մտածողները խոսում էին հայոց ինքնության կորստյան տազնապի մասին: Ծայրահեղ աշխարհաքաղաքական մի հակակրեթի ձգտում է բուն դրել հայոց գիտակցության մեջ, գրում է Ս. Վարանդյանը՝ նկատի ունենալով դարասկզբի հայության վիճակը, որը տանում էր դեպի այլասերում ու ապագայնացում: Դա տարածվում էր բոլոր խավերի մեջ. անգամ հայ գաղափարական երիտասարդությունը, որը կոչված էր պայքարելու այդ ազգակործան երևույթի դեմ, չէր կարողանում

²⁶ Տե՛ս **Հ. Առաքելեան**, Պարսկաստանի հայերը, նրանց անցեալը, ներկան եւ ապագան, Մասն Ա, Վիեննա, 1911, էջ 2-5:

²⁷ Տե՛ս **Ե. Ֆրանզեան**, Ատրպատական, Թիֆլիս, 1905, էջ 55:

կողմնորոշվել ստեղծված իրավիճակում: Դրա մի մասը, թյուր ըմբռնելով սոցիալիզմի վարդապետությունը, ժխտողական դիրքորոշում ունենալով ազգային արժեքների նկատմամբ, ազգայինին վերաբերող բոլոր արժեքները համարում էր ավելորդ նախապաշարումներ, իսկ ազգային-ազատագրական պայքարի շարունակումը անհեռանկար գործ²⁸: Այս կապակցությամբ բանաստեղծ Վահան Տերյանը նույնպես նշել է, որ հայության, հատկապես հայ մտավորականության մի մասը ոչ միայն անտեղյակ է հայ մշակույթից, այլև կամք չունի տեղյակ լինելու, ավելին՝ արհամարհում է այդ մշակույթը՝ պատմությունը, գրականությունը, լեզուն. «Մտացվում է մի սքանչելի պատկեր. հայության բերանը հայերեն չէ խոսում, հայության շրթունքները հայերեն բառեր չեն կարող արտասանել»²⁹:

Ազգերի առաքելության առասպելներն ու դիցույթները կատարում են ոչ միայն դրական, այլև բացասական գործառույթներ. դրանք կարող են խարսխվել ազգի ուժերից վեր, իրականությունից շատ հեռու, կեղծ գաղափարների վրա, որոնք կարող են մոլորեցնել ժողովրդին ու ազգի ընտրանուն գցել պատրանքների ծուղակը: Օրինակ՝ ժամանակաշրջանի որոշ հայ մտածողներ, նկատի ունենալով հայոց նկարագրի ստվերոտ կողմերը, զգուշացնում էին, որ ազգասիրական գաղափարների անտեղի թմբկահարումները կարող են դառնալ մեծամտության ու սնամեջ պարծանքի, մյուս ազգերի հանդեպ գերազանցության ու առավելության պարզունակ ու ցածրակարգ ազգայնամոլական մոտեցման պատճառ: Բայց ազգի նպատակը ձեռք է բերում առասպելական երանգ այն դեպքում, երբ դա մղոններով հեռու է իրականությունից: Մի թե սոցիալ-տնտեսական խարխափումների, հալածանքների ու քաղաքական անորոշության մեջ գտնվող հայ ժողովուրդը հատկապես 1890-ական թվականների կոտորածներից հետո ի վիճակի էր կատարելու որևէ արտաքին առաքելություն, քաղաքակրթելու այնպիսի ազգերի ու ցեղերի, որոնք դեռևս գտնվում էին բարբարոսության աստիճանում: Համեմատության համար նշենք, որ այդ նույն ժամանակահատվածում Գր. Արծրունին և Մ. Օրմանյանը առաջադրում էին հայոց ազգի առաքելության/նպատակի ավելի զուսպ, հավասարակշռված ու իրագործելի գաղափար: Գր. Արծրունին համոզված էր. «Հայի նպատակը պետք է այսուհետև լինի՝ զարգացնել իր բոլոր ազգային ոյժերը մայրենի հողի վրա, մտցնել իր ազգի մեջ երօպական լուսաւորութիւն, աշխատել բարոքել իր ժողովրդի տնտեսական դրութիւնը և ամեն միջոցներով դէպի իրան գրաւել իրան շրջապատող վայրենի բարեկամական ցեղերը, մտցնել նրանց մեջ քաղաքակրթութիւնը, իսկ թշնամի թափառա-

²⁸ Տե՛ս Մ. Վարանդեան, նշվ. աշխ., էջ 4:

²⁹ Վ. Տերյան, Երկեր, բանաստեղծություններ, գրականագիտ. հոդվածներ, նամակներ, Եր., 1989, էջ 342:

կան ցեղերի դեմ զենքը ձեռին պաշտպանվել»³⁰: Իսկ Մ. Օրմանյանի կարծիքով՝ պետք է «լռե՛ մք այնպիսի տեսութեանց և նպատակաց վրայ որք կեղակարծ են, և որոց ո՛չ ժամանակք կը նպաստեն և ո՛չ պարագայք», և կենտրոնանանք իրագործելի ազգային նպատակի վրա, այն է՝ որ «Հայութիւնը իրական և կատարեալ ազգութիւն մը ըլլայ, որ Հայութիւնը յառաջադէմ և զարգացեալ ազգաց օրինակին նմանի և անոնց հանգունատիպ լինի, որ Հայութիւնը գիտնայ իւր գործը և իւր պարտքը և իւր իրաւունքը՝ այդ ծանր պարագային մէջ, յորում արեւելեան խնդիրք և արեւելեան ազգութիւնք նոր ապագային երկամբք կը տագնապին»³¹: Խնդիրն այն է, թե կկարողանա՞ արդո՞ք հայութիւնը «իւր խեղճութեանց անդունդէն ազատելով՝ այնպիսի բարձրութեան վերամբառնալու ընդունակ ըլլալ»: Մ. Օրմանյանը վստահ էր, որ հայութիւնը ունի այնքան ներուժ, օժտված է ազգությանը ներհատուկ այնպիսի հատկություններով, որ ի գորու է քայլ առ քայլ, անդուլ ու նպատակասլաց աշխատանքով, միասնական ուժերով հասնելու այդ նպատակին:

Հետաքրքիրն այն է, որ նրանք, ովքեր պաշտպանում էին Ասիայի համար «լուսատու ճրագ» լինելու հայ ազգի առաքելության գաղափարը, ոչ միայն փաստում էին ազգային արժեքների նկատմամբ անհոգության ու անտարբերության և կյանքի կազմակերպման ոլորտում ազգային քաղաքականության բացակայության մասին, այլև ակամա և անուղղակի ձևով հիմնավորում էին ուրիշներին ծառայելու հայոց ավանդական դարձած դիրքորոշումը: Հայոց պատմությունը լի է ուրիշներին ծառայություններ մատուցելու բազմաթիվ փաստերով: Դժբախտաբար, փաստում են հայ մտածողները, հայության ինքից ու ռազմական գորությունից, տաղանդից ու բնատուր շնորհներից ավելի շատ օգտվել (և օգտվում) են ուրիշները, քան հայերը: «Ո՛չ որ կարող չէ ուրանալ Հայերի քաջութիւնը և արիական գործերը պատերազմի մէջ, - գրում է Ստ. Նազարյանցը, - բայց ցաւելի է ասել, որ այդ առաքինական յատկութիւնքն աւելի օգտել են օտարներին, քան թէ ինքեանց...: Այս է ահա պատճառը, որ Հայոց ազգը արդարև եղած է մի քաջ ազգ, բայց համարեա թէ նոյնպէս միշտ թոյլ, օտար իշխանութեան ստրուկ և հնազանդ ազգ...»³²: Իսկապէս, իրենց պատմության ընթացքում հայերը (թագավորներ, ազնվականներ, զինվորականներ, արհեստավորներ) ծառայություններ են մատուցել տարբեր ազգերի ու պետությունների, բայց դա եղել է ոչ թե ազգային քաղաքականություն, այլ արդյունք առանձին անհատների գործունեության կամ գերիշխող ազգի պարտադրանքի: Եթե հայ անհատները կարող են ծառայել ուրիշներին՝ կատա-

³⁰ **Գր. Արծրունի**, Դասից օգոտ քաղենք, «Մշակ», 1878, թիվ 115:

³¹ **Մ. Օրմանեան**, Հայ ազգութիւն: Բանախօսութիւն արտասանեալ ի լսարանի Արամեան վարժարանին ի Գատը Քէօյ ի 23 դեկտեմբերի 1879, Կ. Պոլիս, 1880, էջ 6:

³² **Ստ. Նազարյանց**, Հայերի կոչումը մարդկութեան մէջ, «Հիւսիսափայլ», 1859, թիվ 1, էջ 4:

րելով իրենց հպատակային կամ քաղաքացիական պարտականությունները, ապա ինչո՞ւ պետք է հայությունը որպես ազգ կամավոր ծառայի ուրիշներին, ինչո՞ւ պետք է հայությունը հայոց տներում լույսերը վառելու փոխարեն չարչարվի ուրիշների տներում լուսավորություն անցկացնելով, ինչո՞ւ հայությունը իր նվազ ուժերը պետք է վատնի անշնորհակալ, ծույլ ու կողոպտիչ այլակրոն դրկիցներին քաղաքակրթելու համար, ինչո՞ւ պետք է հայոց միտքը առաջադրի «կեղակարծ», կեղծ ու անիմաստ, ազգային արժանապատվությունը նսեմացնող նպատակներ: Արժանապատվություն ունեցող ազգը եթե ուզում է ծառայել, ապա նախ և առաջ պետք է ծառայի իր ազգին, եթե ուզում է լուսավորել, ապա նախ և առաջ պետք է լուսավորի ինքն իրեն, եթե ուզում է քաղաքակրթել, ապա նախ և առաջ պետք է մտածի իրեն քաղաքակրթելու մասին: Այլասիրությունը առաքինություն է, բայց այն չպետք է լինի ինքնասիրության ու արժանապատվության հաշվին. եթե անհատական մակարդակում այլասիրական բոլոր քայլերը ընդունելի են, ապա անդունդի եզրին գտնվող, փրկության կարիք զգացող ազգի բարոյական պարտականությունը ոչ թե իր կյանքի գնով այլոց փրկելը կամ քաղաքակրթելն է, այլ նախ և առաջ սեփական փրկության ու վերածնության մասին մտածելը: Ընդ որում, տվյալ պարագայում անհեթեթն այն է, որ այդ առաքելության նպատակն է քաղաքակրթել այն ցեղերին ու ազգերին, որոնք դարերի ընթացքում ճնշել, կողոպտել, ստրկացրել ու ստորացրել էին հայությանը և շարունակում էին դա անել ավելի բարբարոս ու անմարդկային ձևերով: Եթե հայ ազգը ունի որևէ առաքելություն, մարդկության առջև որևէ պարտականություն, ապա դա հայության, հայոց տեսակի, մշակութակերպի պահպանման ու զարգացման առաքելությունն ու պարտականությունն է: Գտնվելով Արևելքի ու Արևմուտքի, Հյուսիսի և Հարավի սահմանագծում, տարբեր քաղաքակրթությունների ու մշակույթների խաչմերուկում՝ հայերի առաքելությունը ոչ թե իրենց մտավոր կարողականությունները լեռնեցրում, անապատներում ու տափաստաններում փոշիացնելն է, ոչ թե մի քաղաքակրթության նվաճումները մյուսին փոխանցելն է, այլ նախ և առաջ սեփականը թե՛ մեկով և թե՛ մյուսներով հարստացնելը, սեփական քաղաքակրթության ու մշակութակերպի ինքնատիպությունը պահպանելն ու ժամանակների ոգուն համահունչ արդիականացելն է: Դա կլինի հայոց առաքելությունը համաշխարհային (համամարդկային) քաղաքակրթության կայացման ու հարստացման գործում:

Բանալի բառեր – *առաքելություն, առասպել, դիցույթ, քաղաքակրթություն, լուսավորականություն, եվրոպական մշակույթ, «Մսիայի լուսատու» հայոց առաքելության դիցույթը, ազգային նպատակ*

СЕЙРАН ЗАКАРЯН – Тайна армянской миссии. – Начиная со второй половины XIX века в армянском обществе формируется идея о предназначении (миссии) своего народа: как носители европейских ценностей армяне призваны

быть для «погружённой во тьму» Азии «светозарной лампадой» и «строителем цивилизации». Сторонники этой идеи исходили из того, что в разные исторические эпохи в странах своего обитания армяне внесли заметную лепту в развитие военного дела, государственности, городов и культуры. Идея «светозарной лампады» ставила цель внушить уверенность в себе народу, пережившему как подъёмы, так и отчаяние, а кроме того, привлечь внимание европейских держав к национально-освободительной борьбе армян. Защитники этой мифологемы полагали, что древняя христианская нация вправе рассчитывать на нравственную и военно-политическую помощь «родственного» Запада. В статье доказывается, что миссианская идея носила мифический характер, т. к. при довольно высоком уровне своей цивилизации у армян не было ни сил, ни средств, ни возможностей просвещать веками грабящих их соседей. Армянскому народу приходилось в первую очередь думать о том, чтобы выжить, а затем – о собственном просвещении. Долг или миссия нашей нации заключается не в служении другим, а в обогащении собственного цивилизационного капитала как западными, так и восточными ценностями, в сохранении культурной самобытности и её модернизации.

Ключевые слова: *предназначение, мифологема, цивилизация, просветительство, европейская культура, «лампада Азии» – мифологема об армянской миссии, национальная цель*

SEYRAN ZAKARYAN – *The Mystery of the Armenians Mission.* – From the second half of the XIX century in Armenian Social Science thought an idea/myth was formed on Armenian nation mission, according to which Armenians, being a nation that acquires and carries European values, is called to be a "light lamp", "civilization builder", "Champion of the Westernism" for Asia "buried in darkness". The defenders of this idea relied on the fact that Armenians have demonstrated their intellectual and practical abilities at all stages of history, culture and civilization and have played a prominent role in the countries where they lived and contributed to the military, state, political and cultural life development. One of the primary goals of the missionary idea for being a "light lamp" for Asia was to: (a) to convey the self-assertion to an awakening nation, which later went through massacres and became desperate, (b) to draw the attention of European states to the national liberation struggle of Armenians. The nominees of this mythologema claimed that the Armenian nation, being an ancient civilization and a nation of Christian and European values, was in a difficult situation and expect moral and military-political assistance from its "native" Europe. According to the author's opinion, the Armenian missionary idea had a mythical nature, because Armenians, though highly civilized compared to their neighboring nations, had no power, no means or opportunities to "illuminate" their neighboring tribes, who looted and humiliated Armenians for centuries. The Armenians were in such a state that first of all they had to think about maintaining their physical existence, then to "enlighten" and "civilize" them. If the Armenian nation had and has any mission or duty to humankind, it was not to serve others, not to transmit the achievements of one civilization to another, but first of all, enriching its civilizational capital with both Western and Eastern values, preservation of its cultural uniqueness and modernization in line with the spirit of the current times.

Key words: *mission, myth, mythologema, civilization, Enlightenment, European culture, Armenian missionary mythologema of "Light lamp of Asia", national aim*

Ներկայացվել է՝ 10.01.2019, գրախոսվել է՝ 08.02.2019, ընդունվել է տպագրության՝ 27.02.2019